

تحلیل محتوای داستان‌های مذهبی برای گروه سنی کودک و نوجوان

فاطمه کریمی*

چکیده

پژوهش حاضر، با هدف تحلیل محتوای ساختاری و محتوایی داستان زندگی امام زمان (عج) انجام شده تا بتواند ویژگی‌های برجسته و کاستی‌های آن‌ها را نمایان سازد. گفتنی است این جستار، توصیفی و تحلیل است و با استفاده از ابزار گردآوری کتابخانه‌ای انجام گرفته است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد در بحث آسیب‌شناسی ساختاری، مؤلفه‌هایی چون عدم ذکر منابع، واژگان دشوار و .. ارزیابی شدند که بنابر آن در پاره‌ای از داستان‌ها، کاستی‌هایی مانند عبارات ناپسند، و مزایایی نظیر عدم استفاده از زبان محاوره‌ای دیده شد و در محور محتوایی نیز مؤلفه‌هایی مانند ترویج فقر و .. بررسی شد و نواقصی مانند مناسب نبودن مفاهیم با قدرت درک مخاطب و محاسنی نظیر عدم ترویج خرافات در کل آثار دیده شد.

کلیدواژه‌ها: ادبیات دینی، آسیب‌شناسی، امام زمان (ع)، ساختار، محتوا.

مقدمه

تربیت و تقویت باورهای دینی و مذهبی از مهم‌ترین و اساسی‌ترین جنبه‌های تعلیم و تربیت است که از نهاد خانواده آغاز می‌شود و در مدارس و دیگر ارگان‌های آموزشی ادامه می‌یابد؛ یکی از معمول‌ترین شیوه‌های آموزش و پرورش اعتقادات مذهبی، بیان آن‌ها در قالب داستان است، زیرا کودک با داستان، بهتر و راحت‌تر ارتباط برقرار می‌کند و تاثیر ادبیات بطور عام و داستان بطور خاص، در روحیه و ذهن بشر غیر قابل انکار است.

داستان‌ها و قصه‌ها نقش سازنده‌ای را در تربیت و شکل‌گیری شخصیت انسان ایفا می‌کنند و از همین روی خداوند متعال جهت تکامل و تعالی بشر در ابعاد مختلف از این قالب هنری به بهترین وجه ممکن استفاده نموده است و خود به عنوان اولین قصه‌سرا، بهترین و شیواترین و جذاب‌ترین قصه‌ها را در نسخه‌ی جاوید خویش در اوج فصاحت و بلاغت سروده و با ارائه‌ی اسوه‌های حسنه، والاترین مضامین و مفاهیم تربیتی را در تمامی زمینه‌های اعتقادی، اخلاقی و عبادی در آن تبیین نموده است (اسلامیان، ۱۳۸۸، ۱).

ویسی می‌گوید: «قرآن بیش از هر چیز، کتاب دعوت دینی است. داستان هم یکی از ابزارهای آن برای ابلاغ و تثبیت دعوت است و جایگاه آن (داستان) در این باره، همانند صحنه‌های قیامت، تصاویر نعیم و عذاب، دلایلی که درباره‌ی رستاخیز و قدرت خداوند اقامه می‌نماید، تشریحاتی که بیان می‌کند مثل -هایی که می‌زند و موضوعات دیگری است که در قرآن آمده است» (ویسی، ۱۳۸۹: ۲۱۳).

«نخستین آثار مذهبی کودک در ایران، به دوران قبل از اسلام و عهد هخامنشیان می‌رسد که برای باورمند کردن کودکان به مذهب و اسطوره‌های مذهبی ساخته می‌شدند و پس از پذیرش اسلام با آموزش قرآن کریم به کودکان در تحکیم این دین در دل‌های آنان کوشیدند. پس کتاب‌هایی مانند قصص الانبیاء و سرگذشت ائمه به زبان روان و قابل فهم برای کودکان تدوین یافت» (محمدی - قایینی، ج ۲، ۱۳۸۰، ۴۶).

کودکان روحیه‌ای لطیف و حساس دارند و نسبت به بزرگسالان، توانایی کمتری در درک مسائل مذهبی و اعتقادات دینی دارند، از این رو متولیان امر تعلیم و تربیت و نیز نویسندگان کودک و نوجوان را بر آن داشته است که آموزه‌های دینی و اخلاقی را در قالب داستان برای کودکان بازگو کنند تا اثری به مراتب عمیق‌تر در ذهن و اندیشه‌ی آن‌ها بر جای نهد و به باورپذیری دینی و پرورش معنوی آنان کمک کند. شایان ذکر است که بیان مسائل دینی در قالب داستان نیازمند تامل و تدبیر فراوانی است، زیرا کمترین سهل‌انگاری و بی‌مبالاتی در این امر سبب ایجاد آسیب‌های گاه جبران ناپذیر بر روح و

روان کودک و حتی گریز وی از دین و مذهب می‌شود.

بخشی از سوره‌ها و آیات قرآن به بیان سرگذشت پیامبران الهی نظیر موسی (ع)، ابراهیم (ع) و هود(ع) اختصاص دارد و این قصص به شیوه‌ای زیبا و هنرمندانه ساخته و پرداخته شده‌اند. متن‌های مذهبی که موضوعی تاریخی دارند و سرگذشت انسان‌های برگزیده پیشین را شامل می‌شوند، با قرارگرفتن در قالب زبان ادبی دل‌انگیزتر شده‌اند. این متن‌ها خشکی روایت‌های تاریخی را تحت الشعاع قرار می‌دهند؛ اثری بمراتب عمیق‌تر بر مخاطب می‌گذارند و ماندگاری طولانی‌تری در ذهن دارند. بنابراین ادبیات و مذهب رابطه‌ای تنگاتنگ و دوجانبه دارند. شخصیت‌های تاریخی-مذهبی با ظهور در متن-های ادبی به ماندگاری و جاودانگی می‌رسند و متن‌های ادبی با بیان موضوعات مذهبی محتوایی تازه می‌یابند.

بهره‌گیری از ادبیات برای بیان آموزه‌های اخلاقی و پرورش باورها و عقاید مذهبی کودکان و نوجوانان از زمان‌های کهن مورد توجه بوده است و اولین کتاب‌های نوشته شده برای کودکان مضمون مذهبی داشته است. شایان ذکر است اعتقاد به وجود خدای یکتا و داشتن الگوهای اخلاقی و رفتاری مناسب، موجب رشد و تعالی و بالندگی انسان است و از آنجایی که دوران کودکی بهترین دوران برای تاثیرپذیری و الگویی است از این رو توجه به ادبیات دینی و مذهبی می‌تواند نقش بسزایی در شکل‌گیری شخصیت انسان داشته باشد.

«اگر دین را مجموعه‌ای از روش‌ها و اعتقاداتی برای تعالی زندگی انسان‌ها و حرکت آن‌ها به سوی کمال بدانیم، ادبیاتی را دینی می‌دانیم که بر تعالی انسان تأثیری مثبت داشته باشد و به شناخت او و حرکتش به سوی کمال مطلوب کمک کند» (پژوهش‌نامه ادبیات کودک، ۱۳۷۸، ش ۱۸).

«ادبیات دینی مهمترین بخش ادبیات تعلیمی است، زیرا ادبیات دینی بذر اندیشه‌هایی را در ذهن کودک می‌کارد که تا پایان عمر با اوست و در اعمال و رفتار او با دیگر انسان‌ها بسیار موثر است و از همین رو شناخت درست آموزه‌های ادیان توحیدی و غیرتوحیدی بسیار ضروری است» (حکیمی و کاموس، ۱۳۸۳، ۸۷).

«بدون تردید قدمت ادبیات و هنر دینی هم‌پای پیدایش ادیان است؛ زیرا ادیان برای ظهور و بروز و رواج اندیشه و تعالیم خود معمولا از بهترین شکل‌های تبلیغ و ترویج، یعنی ادبیات و هنر استفاده کرده‌اند. نگاهی به کتاب‌ها و متون آسمانی (در ادیان وحیانی) و بهره‌گیری ادیان الهی از توانایی‌های کلام و تاثیر سخن به خصوص در دین اسلام که «قرآن» با قلم می‌آموزد و به قلم سوگند یاد می‌کند و

بعنوان آخرین و کاملترین دین الهی از جنبه‌های ادبی و زیباشناختی زبان در ابلاغ خویش استفاده می‌کند، اثبات ادعای فوق است» (حکیمی و کاموس، ۱۳۸۸، ۲۰۸).

به عقیده محمدی، «تربیت دینی هدف غایی همه اقدام‌های تربیتی است و ابعاد دیگر تربیت مانند: جسم، عاطفه، عقل، جنبه‌های اجتماعی و اخلاقی با آن مرتبط هستند و شکل‌گیری شخصیت دینی به معنی برخورداری از ویژگی‌های خاص متناسب با معیارهای تعالیم دینی در هر یک از جنبه‌های یاد شده است» (محمدی، ۱۳۹۱، ۱۱۰).

با توجه به مطالب عنوان شده، این نیاز حس شد که داستان زندگی امام زمان (عج) به سبب گیرایی و کشگری نیز به دلیل دربرداشتن نکات اخلاقی و ارزش‌های معنوی نقد و بررسی شود تا استخراج ویژگی‌های برجسته متون و نیز فهم نواقص آثار، راهنمایی برای نویسندگان این حوزه باشد تا با تجدید نظر در خلق این گونه داستان‌ها، آثاری جذاب‌تر و پربارتر برای کودکان و نوجوانان به رشته تحریر درآورند.

پیشینه پژوهش

گفتنی است تا کنون مقالات و کتاب‌هایی درمورد ادبیات دینی کودک و نوجوان و نیز قصص قرآنی و بازنویشته‌های داستان‌های قرآن و زندگی امامان معصوم برای کودکان و نوجوانان به رشته تحریر درآمده است. ولی به طور خاص درباره داستان زندگی امام زمان (ع) نوشته شده برای گروه سنی کودک و نوجوان مطلبی بیان نشده است. در ادامه، پایان‌نامه‌ها و مقالاتی که به موضوع پژوهش حاضر مربوط هستند، معرفی می‌شوند.

کاشفی خوانساری (۱۳۸۸) به پژوهشی با عنوان تاریخ ادبیات دینی کودک و نوجوان پرداخته است. وی در نوشتار خویش کوشیده تا نشانه‌های کوچکی از معرفی اهل بیت (ع) به کودکان و نوجوانان در قرون پیش را بازنمایی کند و نیز پیشینه آموزه‌های دینی برای کودکان و نوجوانان در ایران و نیز چگونگی کتاب‌های دینی کودک و نوجوان در دوره قاجار و پهلوی را به تصور کشیده و در بخش پایانی کتاب، فهرستی از آثار این حوزه در دوره پهلوی را معرفی است.

کاظمی (۱۳۹۰) در تحقیقی به بررسی ساختاری و محتوایی کتاب‌های داستانی کودک درباره زندگی امام علی (ع) پرداخته است. براساس یافته‌های پژوهش، برخی از مفاهیم ارائه شده در داستان‌ها - با توجه به گروه سنی و ویژگی‌های شخصیتی و ذهنی مخاطبان - برای آنان قابل درک نبود. افزایش سواد مذهبی بیش از ایمان مذهبی، مشکل عمده‌ی داستان‌ها بود. انتخاب موضوع مناسب و بهره‌گیری

نویسندگان از آیات قرآن و احادیث - البته به صورت غیرمستقیم - از نقاط قوت محتوای برخی از داستان‌ها بود. در پایان باید به مسأله مطابقت موضوع بسیاری از داستان‌های بررسی شده با تاریخ اشاره نمود که نکته بسیار مثبتی محسوب می‌شود.

ثقفیان (۱۳۹۲) در پژوهش خود، تحت عنوان آسیب‌شناسی داستان‌های عاشورایی دهه ۷۰ تا ۹۰، ویژه-ی گروه سنی (ب و ج) به بررسی آسیب‌شناسی محتوایی و ساختاری و عناصر داستان سی اثر در این حوزه پرداخته است. یافته‌های این جستار نشان می‌دهد که برخی آثار متناسب با درک کودک نیستند، مفاهیم پیچیده و دشوار دارند و تصویرگری برخی آثار بسیار ضعیف و غیرهنری است.

گرگی (۱۳۹۳) در جستاری با عنوان بررسی ساختاری و محتوایی ۵۰ داستان از زندگی حضرت نوح و حضرت ابراهیم ویژه کودک و نوجوان پرداخته، همچنین داستان‌های مذکور را از جنبه اسطوره‌شناسی و نیز سندیت تاریخی نقد و بررسی کرده است. یافته‌ها حاکی از آن است که کاستی‌ها و مزایای محتوایی و ساختاری و نیز عدم تطابق مطالب با اسناد معتبر تاریخی در برخی آثار به چشم می‌خورد، همچنین به بعد اسطوره‌ای داستان زندگی این دو پیامبر در هیچ یک از آثار بررسی شده، اشاره نشده است.

روش پژوهش

جستار پیش رو، توصیفی، تحلیلی است و با استفاده از ابزار گردآوری کتابخانه‌ای انجام گرفته است. برای دستیابی به این هدف، محتوا و ساختار پانزده داستان ویژه گروه سنی ب و ج بررسی شده و موارد مربوط به هر محور جداگانه فیش‌برداری و تحلیل شده است. معیار پژوهشگر برای انتخاب داستان‌ها، گروه سنی مخاطبان بوده که با مراجعه به بخش ویژه کودک و نوجوان کتابخانه‌ها، کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان و کتابخانه‌های مدارس و مساجد تهیه شده است. لازم به ذکر است موارد مربوط به آسیب‌شناسی محورهای محتوایی و ساختاری در هر داستان با توجه به گروه سنی مخاطب همان داستان، استخراج شده است.

یافته‌های پژوهش

الف. استفاده از کلمات ناآشنا و دشوار: به‌کاربردن برخی واژه‌ها، مناسب سن و قوه درک مخاطب نیست و خوانش و درک معانی واژه‌ها برایش دشوار است و این امر سبب دلزدگی او می‌شود. از این-رو نویسنده، علاوه بر توجه به کاربرد کلمات متناسب، می‌بایست کلمات ناآشنای استفاده شده در متن

را در پاورقی یا انتهای کتاب توضیح دهد، که در برخی آثار مذکور این مهم نادیده گرفته شده است. مانند: منجلی، عناد، اقصی، منصبی (امام زمان نوشته زهره فنایی)؛ انتظار فرج، موعود (امام زمان نوشته فریبا کلهر)؛ حجت، کنیه، نایب خاص، ذوالقرنین (۱۴قصد، ۱۴معصوم نوشته حسین فتاحی).

ب. بیان آمرانه و مستقیم: در برخی کتاب‌ها، نویسنده، پند و اندرز و مسائل دینی را واضح و صریح بیان می‌کند و این از جمله مواردی است که با وجود تاکید فراوان صاحب‌نظران این حوزه در بیشتر آثار منتشر شده دینی به چشم می‌خورد و گاه، نویسنده نقش مبلغ دینی را ایفا می‌کند که این امر موجب گریز کودک از کتاب می‌شود. مانند: فرزندم می‌خواهم از امام زمان سخن بگویم (امام زمان نوشته زهره فنایی)؛ ما باید دستورات دین اسلام را اجرا کنیم، هرگاه نام حضرت را می‌بریم به احترامش از جا بلند شویم (مردی که خواهد آمد نوشته مهدی مرادحاصل)؛ توجه و کمک به محرومین، احترام به پدر و مادر و بزرگان و رسیدگی به آنان (امام مهدی اثر واحد پژوهش مسجد جمکران).

ج. گفته های شعارگونه: وجود عبارات کلیشه‌ای و جملات شعارگونه در متن، که به نوعی اندرز و موعظه را برای مخاطب کودک و نوجوان، تداعی می‌کند، می‌تواند کاهش جذابیت متن و دلزدگی خواننده را به دنبال داشته باشد. این آسیب در این نوع کتاب‌ها به وفور یافت می‌شود. مانند: مهدی ظهور کرده است تا زمین را از عدل و داد پر کند، خوشایندترین کارها پیش خدا انتظار فرج است (امام زمان نوشته فریبا کلهر)؛ با آمدن آن حضرت اسلام دوباره زنده می‌شود (مردی که خواهد آمد نوشته مهدی مرادحاصل)؛ برترین اعمال امت من اینست که از خدای تعالی انتظار فرج داشته باشند (آشنایی با ۱۴ معصوم نوشته محمود میرزایی دلاویز).

د. استفاده از واژه‌های محاوره‌ای: بکار گرفتن زبان محاوره‌ای در کنار زبان نوشتاری که سبب دشواری خوانش و آسیب رساندن به متن می‌شود مانند: محسن کوچولو از این که بابا نمی‌تونست اونو با خودش به سفر ببره خیلی ناراحت بود، بابا توپو یادت نره (امام زمان دوستت دارم نوشته علی عباسی).

ه. مطالب گزارش گونه: اکثر کتاب‌های بررسی شده دارای بیان صرف تاریخی و فاقد خلاقیت هنری- اند؛ لحن گزارشی دارند نه ادبی و به دلیل تاثیرپذیری از متون عربی، خسته کننده و ملال‌آورند از این- رو نمی‌توانند نظر کودک را که تمایل به نثر ساده و قابل فهم دارد، به خود جلب کنند، مانند: حضرت مهدی در نیمه شعبان ۲۵۵ه.ق در شهر سامراء دیده به جهان گشود (آشنایی با ۱۴ معصوم نوشته محمود میرزایی دلاویز)؛ مادر امام زمان از طرف پدر، دختر یسوعا و از طرف مادر، نوه شمعون از یاران نزدیک حضرت عیسی می‌باشد. (امام مهدی نوشته واحد پژوهش مسجد جمکران)؛ غیبت امام زمان به

دو دوره تقسیم می‌شود: غیبت کوتاه و غیبت طولانی که به غیبت صغری و کبری نیز مشهورند. (مردی که خواهد آمد نوشته مهدی مرادحاصل).

ز.اطاله کلام: در برخی کتب بررسی شده، گاه اطاله کلام به گونه ایست که به اطناب ممل انجامیده و مانع جذب مخاطب شده است.

ح. آوردن جملات و احادیث به زبان عربی: وجود عبارات عربی در متن، از معایب عمده داستان‌های نوشته شده برای کودکان و نوجوانان به‌شمار می‌رود چرا که به سبب درگیرکردن ذهن مخاطب برای خواندن و ترجمه کردن این عبارات، خوانش و فهم متن را دشوار و گاه غیر ممکن می‌سازد، مانند «یا مقلب القلوب ثبت قلبی علی دینک». (مردی که خواهد آمد نوشته مهدی مرادحاصل) که در این مورد ترجمه فارسی آورده شده است و «نرید ان نم ن علی الذین استضعفوا فی الارض و...» (۱۴قصد ۱۴ معصوم نوشته حسین فتاحی) که متأسفانه ترجمه آیه ذکر نشده است.

ط.عدم ذکر منابع و مآخذ: با توجه به این که داستان‌های زندگی ائمه، به نوعی وقایع مستند تاریخی هستند، استفاده و ذکر منابع و مآخذ معتبر در پایان کتاب امری ضروری است که می‌تواند به یک نوشته اعتبار لازم را ببخشد و به آن وجهه علمی دهد و قابل استناد و مرجع دیگر متون شود. متأسفانه، گاه در آثار نوشته شده برای کودکان و نوجوانان، این مهم نادیده گرفته می‌شود که این امر منجر به کاهش ارزش علمی آثار، به ویژه در متون تاریخی و مذهبی، شده است. شایان ذکر است این کاستی گاه، بی-اعتقادی و سست شدن باورهای مذهبی مخاطب را در پی دارد به این دلیل که خواننده گمان می‌کند مطالب عنوان شده در کتاب، پایه و اساس علمی و تاریخی ندارند و خرافاتی بیش نیستند. در برخی از آثار بررسی شده پژوهش حاضر، منابع ذکر نشده است، مانند: (قصه‌هایی زیبا از چهارده معلم مهربان نوشته سیدحیدر شاهزیدی)؛ (۱۴قصد ۱۴ معصوم نوشته حسین فتاحی)؛ (خورشید نیمه شب نوشته سید مهدی شجاعی)؛ (بعد از نوزده نوشته سید مهدی شجاعی)؛ (آشنایی با چهارده معصوم نوشته محمود میرزایی دلاویز).

آسیب شناسی محتوایی

الف. قابل درک نبودن مفاهیم: برخی عبارات و مفاهیم انتزاعی بیان شده در کتاب های مذکور برای کودک قابل فهم نیستند. مانند: فردا ابر سفیدی خواهد آمد؛ همان ابر سخنگو؛ همان که با زبانی آشنا می‌گوید: مهدی ظهور کرده است. (امام زمان نوشته فریبا کلهر)؛ جایگاه مهدی موعود، همچون جایگاه

خضر و ذوالقرنین است، من حجت خدا بر روی زمین هستم. (۱۴ اقصه، ۱۴ معصوم نوشته حسین فتاحی)؛

ب. عدم بیان صحیح معجزات: معجزات اموری انتزاعی هستند که بیان آن‌ها مستلزم رشد ذهنی کودک و رسیدن او به مرحله تفکر انتزاعی است و نیز شیوه بیان آن برای کودکان نیازمند ریزه‌کاری‌های خاصی است که متأسفانه در برخی موارد معجزات به خوبی بیان نشده‌اند و و این امر الهی در حد یک تفریح و سرگرمی تنزل یافته است. مانند: حکیمه به اتاق آمد و شروع به خواندن سوره کرد. ناگهان صدای زیبا و کودکانه‌ای را شنید که او همراه او می‌خواند. آن صدای کودکانه گفت: سلام بر تو ای عمه. (چهارده قصه آسمانی نوشته نورا حق پرست)؛ با آمدن حکیمه به اتاق، کودک از دامن مادرش پایین آمد و روی زمین نشست. (۱۴ اقصه ۱۴ معصوم نوشته حسین فتاحی).

ج. ترویج خرافات: در یک مورد بیان باور عامیانه و خرافی در داستان وجود داشت: چندروز بعد، دوباره مراسم عروسی برپا شد. این بار هم همان حادثه تکرار شد. این شد که همه به این نتیجه رسیدند که من دختر شومی هستم. (۱۴ اقصه ۱۴ معصوم نوشته حسین فتاحی).

د. ترویج فقر، گوشه نشینی و انزوا: در یک مورد بنظر می‌رسد که رهبانیت و بی‌اعتنایی به دنیا و نعمت‌های خدا تبلیغ می‌شود. امام زمان لباس زبر و خشن می‌پوشد. (مردی که خواهد آمد نوشته مهدی مرادحاصل).

ه. تضاد در روایت: حضرت نوح ۲۵۰۰ سال عمر کرده‌اند. امام مهدی نوشته واحد پژوهش مسجد جمکران)؛ در کتاب مردی که خواهد آمد نوشته مهدی مرادحاصل، نام پدر نرجس یوشعار ذکر و در کتاب ۱۴ اقصه ۱۴ معصوم نوشته حسین فتاحی نام پدر نرجس یسوعا ذکر شده است. در کتاب ۱۴ اقصه ۱۴ معصوم حسین فتاحی از زبان امام زمان نقل شده است که: در زمان غیبت کبری، بعضی از مردم ادعا خواهند کرد که مرا دیده‌اند، بدانید که هرکس چنین ادعایی کند دروغ گفته‌است. اما در کتاب پرنده آرزو نوشته مسلم ناصری شخصی به نام اسماعیل امام را ملاقات می‌کند. (پیرمرد افسار را کشید و گفت: اسماعیل خجالت نمی‌کشی؟ چرا حرف امام را گوش نمی‌کنی؟)؛ در چند داستان از کتاب آخرین بهار نوشته ناصر نادری نیز، ذکر شده است که افرادی امام زمان را دیده‌اند: فاطمه به آرامی چشم گشود. در مقابلش جوانی نورانی، با صورت گندمگون و خال مشکی بر گونه راستش را دید. (داستان زمزمه مبهم)؛ مرد شاد شد و بهت زده پرسید: تو کیستی؟ - من محمد بن الحسن صاحب الزمان هستم. (داستان دو سوار).

و. **عدم تفاوت بین معجزه و کرامات و شعبده:** در برخی آثار معجزات و کرامات به گونه‌ای بیان شده است که تفاوت بین معجزه و کرامت و شعبده مشخص نیست و معجزات باورپذیری ندارند. مانند: در سرداب، جوانی در حالی که اطرافش پر از آب بود، در حال عبادت بود. (داستان هاله‌ای از نور از کتاب آخرین بهار نوشته ناصر نادری).

ز. **مغایرت شخصیت انبیاء با واقعیت:** در برخی موارد چهره ارائه شده از انبیاء با واقعیت همخوانی ندارد. مانند: امام علی نقی را با زور و تهدید به سامراء بردند. (۱۴قسه ۱۴معصوم نوشته حسین فتاحی)، که بکار بردن واژه تهدید در مورد این امام همام، چندان خوشایند نیست.

ح. **ترسیم چهره مبالغه آمیز از امام زمان:** پرداخت و ترسیم شخصیت‌های فرا زمینی از امام زمان سبب غیرعادی به نظر رسیدن داستان و عدم باورپذیری در کودک می‌شود و کودک نمی‌تواند با آن ارتباط برقرار کند چون شخصیت مورد نظر را دست نیافتنی می‌پندارد. که این مورد در داستان‌های کتاب آخرین بهار نوشته ناصر نادری قابل مشاهده است. در این کتاب چهل قصه از زندگی امام زمان ذکر شده است که در اکثر این داستان‌ها کسی دچار مشکلی شده و امام زمان گاه بطور ناشناس و گاه آشکارا مشکل را برطرف می‌کند که نحوه بیان آن به گونه‌ای است که برای کودک پذیرفتنی نیست.

ط. برخی کتاب‌های مذکور فاقد عنصر خلاقیت و زیبایی هستند؛ سبب تحریک حس کنجکاوی در کودک نمی‌شوند، زیرا نمود عناصر داستانی از جمله: شخصیت پردازی، فضاسازی، تعلیق و گره افکنی در آن‌ها کم‌رنگ است؛ کل داستان خیلی واضح و صریح بیان شده و کمترین جای تامل و تفکری برای کودک باقی نگذاشته و به نوعی توانایی مخاطب را در تجزیه و تحلیل مطالب نادیده انگاشته است؛ بعضی از کتاب‌های بررسی شده، در افزایش سواد مذهبی موثرند نه بالابردن ایمان و اعتقاد مذهبی. به زندگی امام زمان تنها از بعد مذهبی پرداخته شده و دیگر ابعاد زندگی ایشان مورد توجه قرار نگرفته است. مانند: (مردی که خواهد آمد نوشته مهدی مرادحاصل، امام مهدی نوشته واحد پژوهش مسجد جمکران، آشنایی با چهارده معصوم نوشته محمود میرزایی دلاویز، آخرین بهار نوشته ناصر نادری)؛ (امام زمان دوستت دارم نوشته علی عباسی).

شایان ذکر است در میان کتب بررسی شده، کتاب‌هایی نیز وجود داشت که عناوین آن‌ها جالب و جذاب بود. مانند: (پرندۀ آرزو نوشته مسلم نادری)، (خورشید نیمه شب نوشته سید مهدی شجاعی که درباره ملاقات علامه حلی و امام زمان است)، (دست پاک، نویسنده زبردست، راز و... از مجموعه داستان‌های حیات پاکان نوشته مهدی محدثی).

شخصیت‌پردازی، فضاسازی، استفاده از عنصر تخیل با توجه به سن مخاطب و موضوع داستان و تحریک حس کنجکاوی در برخی کتاب‌ها مشهود بود و این مهم نقطه قوت آثار بشمار می‌آید. مانند: (حیات پاکان نوشته مهدی محدثی)، (بعد از نوزده نوشته سیدمهدی شجاعی)، (۱۴ قصه ۴ معصوم نوشته حسین فتاحی).

آسیب‌شناسی تصویر

الف. عدم تحریک حس کنجکاوی و بی بهره بودن از خلاقیت: این مورد در تصویرگری کتاب‌های مذهبی نسبتاً زیاد است و تصویر بیشتر جنبه تزئینی دارد و چیزی بیشتر از متن به مخاطب ارائه نمی‌کند؛ تصاویر جذابتی ندارند و لذت دیداری را به کودک منتقل نمی‌کنند. مانند: (چهارده قصه آسمانی از نورا حق پرست و تصویرگری غلامعلی مکتبی)؛ (امام زمان از زهره فنایی و تصویرگری مریم جابری)؛ (امام زمان دوستت دارم از علی عباسی و تصویرگری سیما بروجردی)؛
ب. عدم تناسب تصاویر با قدرت درک مخاطب: در کتاب امام زمان نوشته فریا کله‌ر و تصویرگری نوشین صفاخو، تصاویر حالت نمادین دارند و برای کودک قابل فهم نیستند.
ج. عدم تناسب تصاویر ارائه شده با شخصیت‌ها: در کتاب امام زمان نوشته زهره فنایی و تصویرگری مریم جابری، تصویری که از نرجس و حکیمه خاتون نشان داده شده است با شخصیت این دو بزرگوار همخوانی ندارد.

نتیجه‌گیری

در یک باهم‌نگری با توجه به تحلیل‌های یاد شده، علی‌رغم اهمیت ادبیات دینی به‌ویژه قصص انبیا در شکل‌گیری باورها و عقاید مذهبی کودکان و نوجوانان، متأسفانه در کشور ما حق این مطلب، آن‌گونه که باید، ادا نشده است و کاستی‌های نسبتاً فراوانی در این حوزه به چشم می‌خورد؛ مطابق با یافته‌های پژوهش، در بحث آسیب‌شناسی ساختاری، مؤلفه‌هایی نظیر ذکر یا عدم ذکر منابع، واژگان دشوار، عبارات عربی، جمله‌های شعارگونه ارزیابی شدند که بنابر آن در پاره‌ای از داستان‌ها، کاستی‌هایی مانند عبارات ناپسند، کلمات نامأنوس و گفته‌های شعارگونه و مزایایی نظیر عدم استفاده از زبان محاوره‌ای وجود داشت. در محور محتوایی نیز مؤلفه‌هایی مانند ترویج فقر و گوشه نشینی و عدم تحریک حس کنجکاوی بررسی شد و نواقصی مانند مناسب نبودن مفاهیم با قدرت درک مخاطب در برخی از داستان‌ها و محاسنی نظیر عدم ترویج خرافات در کل آثار دیده شد.

گفتنی است با توجه به بعد آموزشی داستان‌های مذکور روشن است نیت اصلی نویسندگان برخی از این آثار، بهره‌گیری خلاقانه از شگردهای داستان‌نویسی برای برجسته کردن اهمیت «دین» و فراگیری «اخلاق» و نکاتی نظیر تسلیم محض خداوند بودن، صبر و پایداری در برابر مشکلات، جهاد و تلاش در راه خدا، توکل و امید داشتن به لطف پروردگار و ... است؛ اما چون این ترفندها، ناخودآگاه و ناخواسته تحت‌الشعاع استفاده از شیوه بیان مستندات و منابع تاریخی داستان‌ها قرار گرفته، نتوانسته است در این زمینه چنان که باید، راه‌گشا و موثر باشد. از این رو شایسته است که نویسندگان این‌گونه آثار، با درنگ و ژرف‌نگری بیشتر دست به خلق اثر بزنند و توانایی و استعداد خویش را در جذاب و گیرا کردن متون دینی به‌ویژه داستان‌های پیامبران بکارگیرند و از آفرینش عجولانه‌ی آثار پرهیز کنند؛ هم‌چنین از کاربرد خلاقانه عناصر داستان، صورخیال، لحن و سبک صمیمانه، مولفه‌های محرک کنجکاوی و دیگر شاخصه‌ی که در افزایش گیرایی متن و جلب مخاطب تاثیرگذار هستند، بهره‌جویند؛ نیز این نکته را مد نظر داشته باشند که ارائه صرفاً پاره‌ای از اطلاعات مذهبی در قالبی خشک و رسمی، کمترین اثری در اعتلای ایمان و باور مذهبی مخاطب ندارد و چه بسا موجبات دین‌گریزی و پرهیز مخاطب از گرایش به مذهب را در پی داشته باشد. امید که با در نظر گرفتن مطالب گفته شده، در آینده شاهد درخشش آثاری به مراتب عالی‌تر و پربرتر برای کودکان و نوجوانان میهنان باشیم.

منابع

- ۱- اکبری زیدی، غلام‌رضا (۱۳۷۸). چهارده داستان زیبا از کودکی چهارده معصوم. مشهد: موسسه فرهنگی انتشاراتی الشمس.
- ۲- براندوجی، نعیمه و نصیحت، ناهید (۱۳۸۸). جلوه‌های هنری داستان حضرت ابراهیم علیه السلام در قرآن. نشریه پژوهش‌های قرآنی، سال پانزدهم، ش ۵۹ و ۶۰، ص ۲۹۲-۳۱۵.
- ۳- پاسخ‌های ده کارشناس و نویسنده به ۶ پرسش درباره‌ی ادبیات دینی کودک و نوجوان (۱۳۷۸). پژوهشنامه‌ی ادبیات کودک و نوجوان، شماره‌ی ۱۸، ص ۴۳ - ۷۳.
- ۴- تقفیان، آمنه (۱۳۹۲). بررسی ساختاری و محتوایی داستان‌های عاشورایی کودک و نوجوان در دهه ۷۰-۹۰ گروه سنی ب و ج. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شیراز.
- ۵- حق‌پرست، نورا (۱۳۸۵). چهارده قصه آسمانی. تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
- ۶- حکیمی، محمود و کاموس، مهدی (۱۳۸۳). مبانی ادبیات کودک و نوجوان. تهران: آرون.

- ۷- رضایی، مهسا (۱۳۹۰). وضعیت دین کودکان در ادبیات. پایگاه اینترنتی تبیان.
- ۸- شاهزیدی، حیدر (۱۳۸۹). قصه‌های زیبا از چهارده معلم مهربان. قم: گل‌های بهشت.
- ۹- شجاعی، سید مهدی (۱۳۸۷). خورشید نیمه شب. تهران: ریحان
- ۱۰- شجاعی، سید مهدی (۱۳۸۷). بعد از نوزده. تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
- ۱۱- عباسی، علی (۱۳۸۸). امام زمان (عج) دوست دارم. مشهد: منتظران ظهور.
- ۱۲- فتاحی، حسین (۱۳۹۱). ۱۴ قصه، ۱۴ معصوم. تهران: قدیانی.
- ۱۳- کاظمی، مینا (۱۳۹۰). بررسی ساختاری و محتوایی داستان‌های زندگی امام علی (ع) (با تکیه بر گزیده‌ای از داستان‌های کودک و نوجوان (گروه‌های سنی الف، ب و ج) در دهه هشتاد. پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد، دانشگاه شیراز.
- ۱۴- کلهر، فریبا (۱۳۸۸). امام زمان (عج). مشهد: به نشر.
- ۱۵- گرگی، نسترن (۱۳۹۳). آسیب‌شناسی ساختاری و محتوایی ۵۰ داستان نوشته شده درباره‌ی زندگی حضرت نوح و حضرت ابراهیم برای گروه سنی کودک و نوجوان. پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد دانشگاه شیراز.
- ۱۶- مرادی حاصل، امیر (۱۳۸۹). مردی که خواهد آمد. تهران: موسسه فرهنگی منادی تربیت.
- ۱۷- محدثی، مهدی (۱۳۸۳). حیات پاکان. قم: موسسه بوستان کتاب قم.
- ۱۸- محمدی، مهدی (۱۳۹۱). بررسی داستان‌های دینی کودکان و نوجوانان منتشر شده بین سال‌های ۱۳۸۵-۱۳۸۰ از نظر کیفیت محتوا، ساخت و پرداخت و کیفیت زبان و بیان. مجله‌ی مطالعات ادبیات کودک ۵، شیراز: مرکز مطالعات ادبیات کودک دانشگاه شیراز.
- ۱۹- محمدی، محمدهادی و زهره قایینی (۱۳۸۲). تاریخ ادبیات کودکان ایران. ج ۱، تهران: مؤسسه‌ی پژوهشی تاریخ ادبیات کودکان و شرکت نشر چیستا.
- ۲۰- میرزایی دلاویز، محمود (۱۳۹۰). آشنایی با زندگی چهارده معصوم. نشر: شهرزاد.
- ۲۱- نادری، ناصر (۱۳۸۳). آخرین بهار. تهران: پیام محراب.
- ۲۲- ناصری، مسلم (۱۳۹۲). پرندۀ آرزو. مشهد: به نشر.
- ۲۳- واحد پژوهش مسجد جمکران (۱۳۹۳). امام مهدی (ع). ناشر: مسجد مقدس جمکران.
- ۲۴- ویسی، زاهد (۱۳۸۹). تصویرسازی هنری در قرآن، سندج: آراس.